

A CIVILIZÁCIÓ ÉS A KULTURA VÉDELMÉBEN

A Korunk, miután ezideig még az olyan magyarnyelvű időszakai sajtótermékek sem emlékeztek meg a június hó végén Párisban tartott nemzetközi írókongresszusról, melyek szüntelen a civilizáció és a kultúra ápolásában tetszelegnek, kötelességének tart párat az ott elhangzott igen fontos előadások közül olvasóinak bemutatni. Kötelességének tartja, mert a kongresszus a veszélyeztetett civilizáció és kultúra megmentése s a jövő érdekében ama legjobbak legnemesebb érveit sorakoztatta fel, akik a történelem valóban előreható erőit tudatosítják.

ANDRÉ GIDE: AZ EGYÉN ÉS A TARSADALOM

A veszedelemmel szemben, amit mindannyian érzünk s amely ma bennünket itt össze gyűjtött, abból, ami minden nép reakciójában és e népek képviselőiben a legsajátosabb, a leghasznosabbat és legáltalánosabbat s ezért a legegyszerűbb s a legmélyebb emberi tanulságokat törekedünk levonni.

Megpróbálok bizonyos tévedéseket tisztázni:

Az első félreértés, amivel találkozom az, amit a nacionalisták iparkodnak kelteni az internacionalizmus s a saját hazánktól való elhidegülés és elidegenedés közt. A nacionalisták a patrióta szónak oly' szűk, oly' határolt s oly' ellenséges értelmet tulajdonítanak, hogy mi már használni se merjük. Vagyunk páran, vagyunk sokan, akik nem engedhetik meg, hogy a szülőhazánkhoz való szeretet főleg abban álljon, hogy más országokat gyűlöljünk. Ami engem illet, megállapítom: lehetséges mélyen internacionálisnak lenni és emellett mélyen franciának maradni. Ugyanúgy, ahogy szerintem mélyen individualista maradhatok a kollektívizmus minden igenlése mellett, sőt a kollektívizmus segítségével. Alaptételelem mindig ez volt: azáltal szolgálja minden élőlény a legjobban a közösséget, ha különös sajátosságait a legerősebben kifejleszti. Ma, az első pedant-ja vagy következtetésekép' ez a másik tétellel csatlakozik hozzá: csak egy kollektív társadalomban fejlődhet ki minden egyén s juttathatja a legtökéletesebben kifejezésre minden egyén a különösségeit; illetve, ahogy *Malraux* röviddel ezelőtt megjelent s máris híres előszavában mondja: „A kollektívizmus visszaadja az egyéniség termékenységét.”

Ami az egyénre áll, hasonló mértékben áll a népekre. Semmit se csodállok annyira a mai Oroszországban, mint azt a nagy gondot, amelylyel minden nép és minden kis tagállam különösségeit védi és megbecsüli: védi a nyelvet, az erkölcsöket, a szokásokat, a kulturát, amely minden kis állam sajátja. Ez a védelem épp arra az ellenvetésre cáfol rá, amit közkeletűen a kollektívizmus és Oroszország ellen felhoznak, nevezetesen, hogy ez a hatalmas Oroszország minden emberét egyenlővé tenni, nivellálni és uniformizálni iparkodik, mindaddig, míg munkáját az egész földkerekségre kiterjesztheti.

Mint író beszélek s ezért itt csak a kulturáról és az irodalomról

akarok beszélni; viszont ép' az irodalomban valósul meg a legtökéletesebben az általános diadala a különösben, az emberié az egyéniben. Vajjon mi spanyolabb, mint *Cervantés*, angolabb, mint *Shakespeare*, oroszabb, mint *Gogoly*, franciább, mint *Rabelais*, vagy *Voltaire* — és vajjon emellett mi oly' egyetemes és oly' mélységesen emberi, mondtam már több, mint harminc évvel ezelőtt. Amidőn mindegyik e nagy szerzők közül a maga sajátosságát ily' módon kifejeztette, valami mély egyetemes emberiességhez jutott el. Ezért beszélek én is, mint francia és ezért a leghelyesebbnek tartom, ha a súlyos kérdést, amely elé ma valamennyien kerültünk francia nézőpontból veszem.

Először irodalmunk összképét akarom sommásan szemügyrevenni.

Ép' az imént említettem Rabelaist. Rabelais a francia belletrisztikába valami viharos elemet hoz, ami később már alig fordul elő. Azt mondtam, hogy ő nagyon reprezentatív hazánkra; de még reprezentatívabb a korára. Irodalmunk szinte közvetlenül ezután lecsillapodott és lehiggadt. Irodalmunkat szerintem egészében az elvonásra való rendkívüli hajlam és ama tökéletesedésre való törekvés jellemzi a legjobban, hogy kerüli az esetlegességeket, a mellékes jelenségeket és az élet anyagi nehézségeit.

Természetesen a mi u. n. klasszikus irodalmunkról beszélek. Itt a szerzők, nézők vagy olvasók, valamint a szereplők (értem a regények vagy tragédiák személyeit) egykép' mentesek a szükségtől. Jómódú embereknek jómódú emberekről beszélni, — ez volt az író szerepe; és ha az író maga nem volt jómódú, úgy az nem tartozott ránk. Ugyanúgy nem tartoztunk azzal törődni, hogy a jómódúak gazdasága micsoda nyomorúságon nyugszik. Az irodalom, a szellem meg volt védve az ily kínos kérdésekkel szemben. *Racine* csodálatos tragédiái pl. olyanok, mint azok a virágok, amelyek csak az üvegházban nyitnak. A könnyen élő emberrel foglalkoznak, akinek van ideje a szenvedélyeivel, a lelkével és a szellemével foglalkozni s e szenvedélyeknek minden idő rendelkezésre áll, hogy teljességgel kifejlődhessenek.

Ezzel az irodalommal, amelynek a mesterműveit senki nem csodálja jobban nálam, semmiféleképp' sem akarok perbeszállni. Sőt, meg szeretném mondani, hogy Görögország óta sohasem érte el művészet a tökéletesség ilyen fokát. Erre jönnek és azt mondják: a 17. századbeli tragédiák e királyai és királynői nem érdekelnek bennünket. Csak sajnálkozni lehet azok fölött az emberek fölött, akiknek egyrészt semmi érzékük azok gesztusainak és szavainak tiszta szépsége iránt, másrészt, akik nem képesek felismerni a szenvedélyek ama valóságát, amit ez a bibor véd és takar. Ám a tragédiák minden személye privilegizált lény. Az olyan irodalom, amely csak az ilyen lények szemléletére korlátozódik s ebben is csak a fejre és a szívre, abba a veszedelmbe kerül, hogy elveszti a talajt a lábai alól. Ha a művészet elveszti a kapcsolatát a valósággal, az étellel, hamarosan puszta művészéggé válik. Ha eltekintek a latin irodalomtól, amely ebben a tekintetben még a klasszikus francia irodalmat is felülmulja, úgy, legalább is Európában, nincs irodalom, amely szerintem oly' vérszegény és annyira surolná a mesterkéeltséget, mint a francia, hogy szinte minden pillanatban közel abban elmerülni. Egy irodalom mindig csak a fundamentumból, a talajból, a népből merithet erőt és újulhat meg. Az irodalom Anteus-hoz hasonlít, aki — ahogy a görög monda ezt oly' mély jelentéssel mondja — elveszti erejét és erényét, mihelyt talpa nem éri a földet. Ami, a mi francia irodalmunkba a 18. század folyamán új életet öntött, az nem *Montesquieu*, nem is *Voltaire*, ellenére zsenijüknek: nem, ezek a pórok, a plebejusok. Ilyen *Jean-Jacques*; ilyen *Diderot*.

Talán a forma iránti túlzott szeretetből s a látszat és a szó szeretetéből kifolyólag a francia irodalom állandóan vonzódik a mesterkélt, a „csinált“ irányába, olyannyira, hogy a romantikus mozgalom a klasszicizmus mesterkélttségét csak azzal próbálta leküzdeni, hogy még mondvacsináltabb műveket állított a klasszicizmussal szembe. Az új iskola valamennyi nagy képviselője, mint *Lamartine*, *Musset*, *Vigny*, sőt *Hugo* közül egy sem származott a népből és hozott, ha szabad így kifejezni magamat, friss vért magával. Hugo különben nagyon jól érzi, hogy milyen irányból jöhet az üdv. Innen iszonyú erőlködése a nép felé való közeledésére, a nép nevében való megnyilatkozásra, a nép reprezentálására. Ez erőlködésen ma a jobboldaliak közül sokan megütköznek, s Hugo „ostobaságá“-nak bizonyítékát látják benne, holott én ebben talán opportunizmust érzek, de még ebben az opportunizmusban is valami mély intuiciót.

Vajjon irodalmunk e mesterkéltre, „csináltra“ való hajlamát eltúlzom? Nem hiszem. A szimbolista reakcióban, amely *Zola* naturalista mozgalmát nyomon követte még egyszer megtalálható. Még magánál Zolánál, akinek az értékét és jelentőségét sok kritikusunk és irodalomtörténésziünk szégyenletesen félreismeri — magánál Zolánál is viszontlátom ez összefogásra, elvonásra való törekvést, mely őt minden realizmusra törő vágya ellenére oly szorosán egybeköti a forma, ha nem az inspiráció bizonyos romantikájával.

Nem, nem túlzok és öröm hallanom, hogy a jobboldaliak egyik leg-hivatottabb és legreprezentatívabb kritikusa egy felettébb figyelemreméltó cikkben a civilizáció védelmére kel, felismeri kulturánk mesterkélttségét s egyidejűleg e mesterkélttséget és „csináltságot“ védelmezi. Mi sem lényegesebb, mint tisztán látni e kérdésben s ezért kénytelenek vagyunk a határozott állásfoglalásra:

„A civilizáció“ — olvassuk az *Action Française* egyik legutóbbi számában — „a civilizáció, ez a hazugság; a törekvés ez a természetes embert a mesterkélttel helyettesíteni, az ember meztelenségét ruhával, kikészítéssel, maszkkal pótolni“.

Majd így folytatja: „Aki nem ismeri el, hogy a civilizáció e természetellenes törekvése, hogy a civilizáció nagyszerű hazugsága a civilizáció jogosultságát, sőt nagyságát és a mi nagyságunkat jelenti, az magával a civilizációval szemben foglal állást.“

Nem! nem hiszem, hogy a civilizációnak kényszerűen hazugság az alapja. Az ily mesterkélt civilizáció, mely a mesterkéltségre törekszik s a mesterkélttséget vallja — hű tükre és termékeként egy hazug rendnek — a halál csiráit hordja magában. Az alkotások, amiket még létrehoz, megérték a halálra, éppen úgy, mint a társadalom, amely elismeri őket. S ha mind ezt nem tudjuk lerázni, akkor végünk van. Az üveg-házi kulturának meg volt az ideje, és ha a nacionalisták ezt védelmezik, annál jobb; ez megkönnyíti számomra a tisztánlátást és annak a határozott felismerését, hogy a kultúra igaz védelmezői ma a túlsó parton, a másik oldalon állnak. Különben, ismétlem, egyáltalán nem támadom ezt a kulturát: bármily mesterkélt is, csodálatraméltó műveket teremtett. Hiábavaló képtelenség a multat megtagadni, sőt azt szeretném mondani, hogy a kultúra, amiről ma álmodunk kétségtelenül nem jöhet közvetlenül létre s kétségtelenül helyes, hogy először ez a hazug kultúra létezett. Ugyanúgy, ahogy a tőkés rend, bármily ellenszenvesnek is tűnjék, kétségtelenül megelőzni tartozott a kollektív rendet, amit őhajtunk.

Azt azonban mondom, hogy az irodalom, a kultúra, a civilizáció ma nem a folytatásban, hanem csak az elmúlt kultúrával való ellen-

tétben bontakozhat ki. A cikk szerzője, akit idéztem megtámad és azt állítja, hogy én a kultúra ellensége vagyok, mert az őszinteséget hirdetem. Nem, mi nem maga a kultúra, hanem a kultúra mesterkéeltségei és szokványosságai ellen vagyunk s én azt mondom: a kultúra ellenségei azok, akik magukat a hazugság és — mert minden összefügg — a bennünket körülvevő hazug társadalmi rend apologetáivá avatják. „Választani kell a civilizáció és az őszinteség között“, — fejezi be említett cikk szerzője. Ő, nem! Nem egyezem bele abba, hogy a civilizáció kényyszerűen őszinteség nélküli (s jól tudjuk, mit kell ez alatt érteni); vagy ha úgy akarjuk, hogy az ember csak hazugságok árán civilizálódna. Az őszinteség fogalma számomra rendkívüli jelentőségű s vonakodom azt az egyénnek tulajdonítani. Azt mondom, hogy maga a társadalom őszinteség nélküli, ha a nép hangjának az elfojtását igényli s attól a szólás alkalmát, sőt magát a lehetőségét megvonja; ha a népet a szolgaság, az elbutítás és tudatlanság olyan állapotában tartja, hogy már ő maga sem tudja, mit mondhatott volna nekünk s mi volna hallható a kultúra oly' nagy hasznára. Pályám kezdete óta szembefordultam az akkori nacionalisták e nyilatkozatával: „Az ember mindent megmondott, amit megmondhatott; már csak ismételt magát.“ Nem csodálatos, hogy két évszázaddal *La Bruyère* után, akinek az volt a véleménye, hogy „az ember későn érkezik“, — nem csodálatos, hogy mi valami veszedelmekkel és ígéretekkel teli ismeretlen előtt egy vitéz, fiatal és ujjalteli emberiséget érzünk!?

Egy kissé vissza térek. Aki irodalmat mond, közösséget mond. Tudnunk kell tehát, hogy az irodalomnak kivel van közössége. Bizonyos irodalmakban, különösen a franciában, ezzel kapcsolatban egy sajátos jelenség merül föl: az elsőrangú író, akit kora egyáltalán nem hallgat meg. Lehet vajjon azt mondani, hogy ez csak a maga számára ír? Nem, azt a közösséget, amelyhez térben nem érhetett el tüstént, az időben reméli megtalálni; közössége a jövőben él. Az író az első látszatra bizar és ezoterikus; erénye mások számára felfoghatatlan, képességei észrevétlenek maradnak. *Baudelaire*-re, *Rimbaud*-ra és magára *Stendhal*-ra gondolok, aki a kevesek számára kívánt írni és azt mondta, hogy iga-zi olvasói még nem születtek meg. Ugyanez történt *Nietzsche*, *William Blake*, *Melville* esetében, hogy csak a legnagyobbakat említem...

Közülük mindegyik művében a közösség hatalmas ereje lélekzik, de még egy nem létező közösségé. Ebből azt a tanulságot akarom levonni, hogy nem illik egy író megvetnünk, aki csak kevés olvasó felé fordul. Bevallom, nyugtalanított a moszkvai író-kongresszuson a mindenféle munkások nagy tömege, akik azt követelték az íróktól, hogy beszéljenek róluk, ábrázolják és rajzolják őket. Az irodalom nem tükör vagy legalábbis nem csak tükör. Eddig Oroszország kortársi irodalma szinte megelégedett ezzel a feladattal: s számos igen figyelemreméltó művet hozott létre. Itt azonban nem állhat meg. Arról is szó van, talán főleg arról van szó, hogy az új embert, akit szeretünk, akít akarunk — elősegítse s hogy gátlásaitól és vivódásaitól, valamint hamis képzeitől megszabadítsa. Arról van szó, hogy segítségére legyünk formálódásában és profil-nyerésében. Különben ez az, amit ezen a kongresszuson Bucharin, Gorkij és többen mások oly' csodálatosan kifejezésre juttattak. Az irodalom nem elégszik meg a másolással: az irodalom alakít, kérdéseket vet föl, az irodalom teremtő.

A nagy félreismertek, akikről az előbb beszéltem s akik ma óriási példányszámot érnek el, sokkal inkább hozzájárultak ahhoz a megismeréshez, amit az ember önmagáról nyerhet és önmagáról nyerni tartozik, amidőn magukban egy addig nem is sejtett őszinteséget értek el, mint-

ha az ember valamely egyszerű portróját nyújtották volna, úgy amilyen akkor az ember volt, vagy amilyennek hitték. Igen, kétségtelenül a közösséget kell keresni, de közben előfordul, hogy az ember elejétől kezdve nem tud ráakadni. Ami engem illet (bocsánatot kérek, hogy személyi példát hozok fel) polgári származásom, polgári nevelésem miatt irodalmi pályám kezdete óta éreztem, hogy minden, ami bennem van s ami a legvalódibbnak, a legértékesebbnek és a legérvényesebbnek tűnt, közvetve és közvetlenül ellenmondásban állt környezetem konvenciói, szokásai és hazugságaival szemben. Ma szinte lehetetlennek tartom, hogy a tőkés társadalomban, amelyben mi élünk, az irodalom más lehet, mint tiltakozó irodalom.

Osztályával közösségekben élni lehetetlen a polgári író számára. A néppel közösségekben élni... Nos, úgy vélem, hogy ez ugyancsak lehetetlen, amíg a nép csak az, ami ma, mindaddig míg a nép nem az, ami lehet, ami kell, amivé lesz, ha segítünk neki. Nem lehetséges más, mint az ismeretlen jövődől olvasó felé fordulni és határozottan érezni, hogy rátalálunk, mint ahogy önmagunkban megtaláltuk azt, ami a legmélyebben és a legmaradandóbban emberi.

Oroszország jelenleg valami soha meg nem élt színjátékot tár elénk, soha nem remélt, mérhetetlen s hozzá merem tenni: példaadó jelentőséggel. Azét az országét, ahol az író megtalálhatja közvetlen közösségét olvasóival. Ahelyett, hogy az ár ellen úszna, ahogy mi kényserülünk, csak vitetnie kell magát. A valóságban, amely körülveszi egyuttal megtalálja inspirációját, stílusát és műve közvetlen visszhangját. Ami kétségtelenül nem marad veszélytelen. (Hisz' a műalkotást a legyőzött ellenállás határozza meg). Ezekről az új fajta veszedelmekről azonban ráérünk később beszélni. Az új orosz termelésben csodálatos műveket láttam; de még nem láttam olyan műveket, amelyekben az új ember, amit létrehozott s amire várunk alakot öltött volna. Még a harcot, a teremtést, a levést ábrázolják. Bizalommal várom a hirtelöl és nagy lendületű műveket, amikben az író a valóságból kiindulva, megéőzi azt, serkenti és utat nyit számára.

Mit gondolnának, mondjuk egy rádiumról szóló értekezésről, mely kizárólag azzal foglalkozna, hogy hogyan nyerjük a rádiumot. Nyilvánvalóan az első tennivaló: a rádium szabaddá tétele. Időbelileg a rádium nyerése, termelése a legfontosabb. Viszont ami engem különösen érdekel, ami számomra mindenkelőt fontos, azok az új sugárzó fém sajátosságai, minémúsége és hatása.

Ma elsősorban az emberhez, az új emberhez való elérkezéséről van szó. (S mi, a mi zaklatott Nyugatunkon még nagyon messi vagyunk ettől.) Még a harc szakaszában tartunk. Mi e harcot nem magamagáért szeretjük és akarjuk, hanem az eredményeiért. Mi nem annyira szabadcsatárok, mint uttörök vagyunk.

Minden tartós műrekek, vagyis az olyan, amely egyre új igények kielégítésére képes, többet és jobbat tartalmaz, mint egyszerű válaszokat az ember valamely osztályának vagy korszakának pillanatnyi szükségletére. Hogy helyes-e nagy művek olvasását szorgalmazni, azt említenem se kell. Oroszország új Puskin kiadásaiival és Shakespeare előadásaiival még inkább igazolja a kultúra szeretetét, mint azoknak a számtalan — különben nagyon figyelemreméltó — műveknek a közvétételével, amelyek győzelmét dicsőítik, viszont csak pillanatnyi érdekűek lehetnek. Azt azonban hibáztatom, hogy túlságosan igyekeznek megjelölni, mi a figyelemreméltó a mult műveiben és túlságosan sietnek megszabni a tanulságot, amit azok sugálnak. Mert mindenkelőt: valamely mű már sokat tanít egyedül azzal a ténnyel, hogy szép s én bi-

zonyos megvetést, a szépség bizonyos meg nem értését látom a levonandó tanulságok pontos keresésében; a *mozgató okok* túlságosan kizárólagos firtatásában s a *nyugalmak* nem ismeretében. Viszont azt hiszem helyes biztosítani minden szellemnek a szabadságot a nagy szövegek maga módján való értelmezésére. Ha a szellem a maga részéről azokban olyan tanulságra akad, mely a szokásos — majdnem azt mondtam: hivatalos — tanulástól kissé eltér, úgy nem bizonyos előttem, hogy ezért pl. téved vagy hogy egy ilyen tévedés néha nem járhat nagyobb haszonnal, mint a vak behódolás az elismert felfogás előtt. A kultúra a szellem felszabadítására s a legkevésbé a szellem szolgái állapotára tör.

Csak a kollektívizmus ellenségei láthatnak abban uniformizálásra való törekvést. Amit mi a kollektívizmustól várunk s amit Oroszország a küzdelem s az átmeneti kényszer kemény idői után a tökéletesebb szabadság tekintetében mutatni kezd az oly' társadalmi rend, amely minden ember számára képességei legteljesebb kibontakozását, kivirágzását és megerősödését biztosítja. A mi szomorú Nyugatunkon, mint már mondtam, még nagyon messze vagyunk ettől. A szociális kérdés minden más kérdést túlszárnyalással fenyeget — egyáltalán nem azért, mert számunkra érdekesebbnek tűnik minden többinél — de a kultúra a legszorosabban függ a társadalomtól és a kultúra iránti szeretet azt mondatja velünk: mindaddig, amíg társadalmunk az marad, ami ma, első gondunk a megváltoztatása.

Ma egész rokonszenvünk s minden közösség utáni vágyunk és szükségletünk az elnyomott, eltorzított és szenvedő emberiség felé fordul. Viszont nem az a véleményem, hogy az ember iránt megszűnik érdeklődésünk, ha az ember megszűnik éhezni, szenvedni és elnyomottnak lenni. Vonakodom elismerni, hogy az ember csak a nyomorúságban érdemi ki rokonszenvünket. Hangsúlyozom: a szenvedés gyakran nagyságot kölcsönöz, vagyis: ha nem teper le bennünket, úgy formába önt és megacéloz. Mindezek ellenére azonban öröömre szolgál egy olyan társadalmi rend elképzelése és akarása, amelyben az öröm mindenki számára elérhető és az embereket az öröm is nagyra teheti.

JEAN-RICHARD BLOCH:

IRODALMI ALKOTÁS ÉS EMBERI TÁRSADALOM

„Kinek irtok?“ — ezzel a címmel nyitott körkérdést egy francia folyóirat. A körkérdést egy amerikai folyóirat is átvette. Néhány író ezt válaszolta: „Magamnak irtok“. Ez a válasz nem új. Vizsgáljuk csak meg.

Paul Valéry is hozzászólt a kérdéshez. Válaszának szövege csodálatra méltó... Valéry onnan indult ki, ahol maga az irodalmi alkotás kezdődik. Ezt írta:

„Amikor az után érdeklődnek, hogy mit akartam mondani valamely versemben, azt válaszolom, hogy nem mondani akartam, hanem tenni, s hogy a cselekvés szándéka akarta azt, amit mondtam... Költészetem inkább gyakorlat, mint cselekvés, inkább keresés, mint felszabadulás, inkább sajátmagam önmagam által való vezetgetése, mint a közönség felé irányuló készülődés... Csak a munka munkáját szeretem... Mindazt, ami egy csapásra jön tovább tökéletesítendőnek tartok. A spontánt, még ha kitünő is, nem érzem eléggé a magaménak. Az irodalom mélyen csak abban a mértékben érdekel, amiben a szellemet bizonyos átalakításhoz szoktatja. A tánc művészetében a test mozdula-